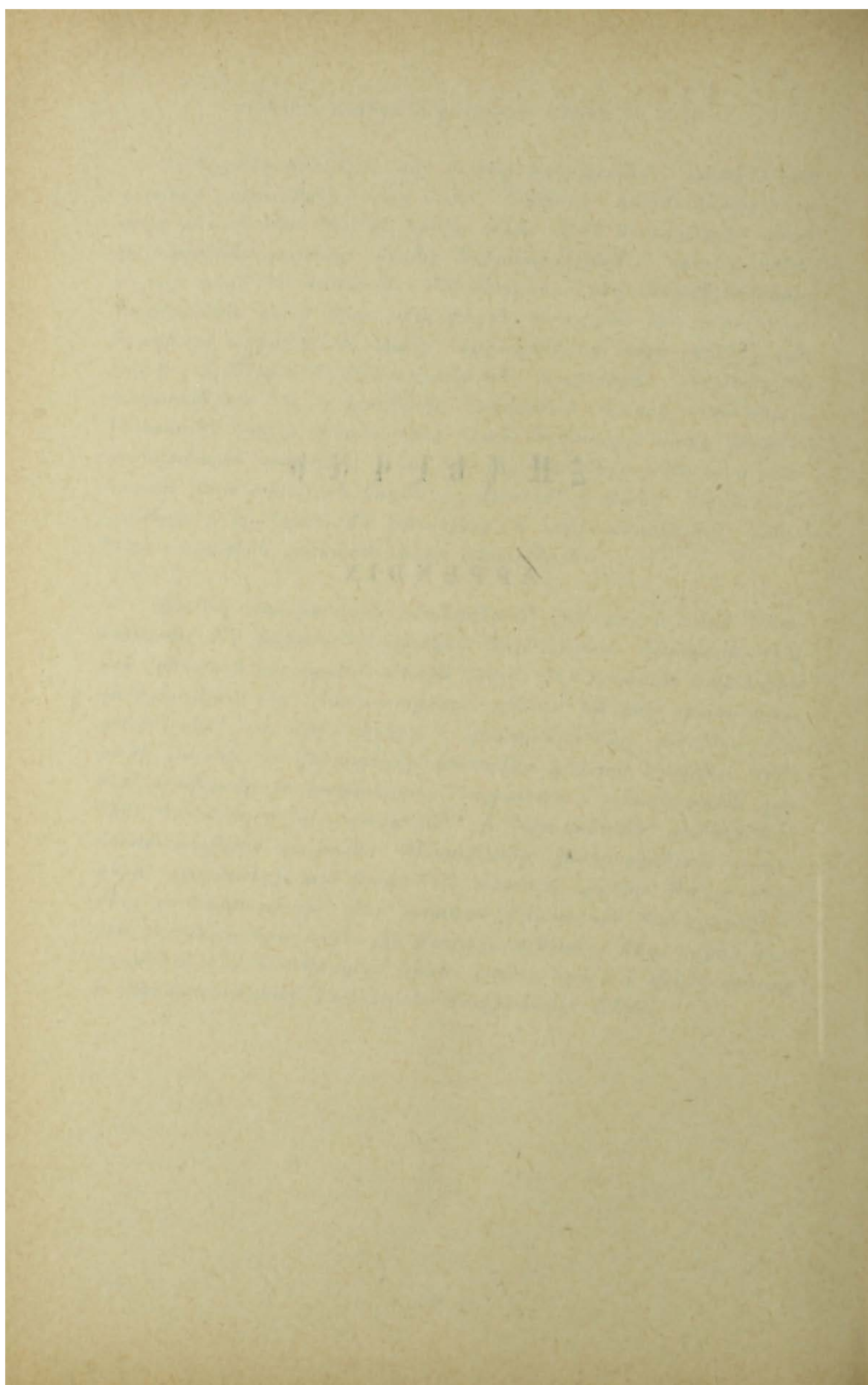

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

A P P E N D I X

ՀԱՎԵԼՎԱԾ Ա

«ՎԱՍԻԼԻԿԱՆԵՐԻ» 56-ՐԴ ԳՐԺԻ, 8-ՐԴ ՏԻՏՂՈՍԻ § 11-Ը
«ՀԱՅԿԱԿԱՆ» ՀԱՐԿԵՐԻ ԳԱՆՁՄԱՆ ՄԱՍԻՆ՝

«Անաստասիոս կաշսեր պրետորյան էպարխոս Անքեմիոսին

...Պետական բոլոր հարկերը պետք է գանձվեն երեք նվազով, այդ թվում և հայկական կոչվածները, այն է հունվարին, մայիսին և տարեվերջին², ընդ որում հարկերի նվազների չափերը բաժանվում են երեք հավասար մասերի. հարկատուների նկատմամբ իրավունք չկա որևէ նորամուծություն կատարելու Բալք քանի որ մինչև օրս հայկական հարկերը³ երկու նվազով էին գանձվում, ապա հարկատուները իրենց հաջնցողությամբ եթե նախընտրում են հին կարգը պահպանել, թող կես առ կես երկու նվազով վճարեն, ընդ որում երկրորդ նվազը պետք է վճարեն հաջորդ տարվա սեպտեմբեր ամսին: Իսկ եթե կամենում են հայկական հարկերը երեք նվազով վճարել, [երրորդ նվազը] թող հաջորդ տարվա սեպտեմբեր ամսին տան՝ հետաձգման կարգով»:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ Բ

«ՎԱՍԻԼԻԿԱՆԵՐԻ ՄԵԾ ՍԻՆՈՊՍԻՍԸ»՝
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՑ ԳԱՆՁՎԵԼԻՔ ՀԱՐԿԵՐԻ ՉԱՓԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ՍԿԻՋՔԸ Չ

Ա

Հորիառների մասին, որ հյուպոդեկոնեռ էլ են կոչվում⁵.
ինչպես և հացի շտեմարանների և այլտեղ ամբարված
մթերքների մասին

1. (Ընթերցի՛ր «Վասիլիկաների» 56-րդ գրքի, 9-րդ տիտղոսի, առաջին, երկրորդ և երրորդ գլուխները. ինչպես և 11-րդ տիտո-

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

դոսի յոթերորդ գլուխը⁶): Օրենքը կարգադրում է, որ կշռաքարերը լինեն պղնձե կամ քարե. որպեսզի յուրաքանչյուր հարկատու վճարի ճշգրիտ չափով: Հյուպոդեկտները թող վերցնեն ցորենի հիսուներորդ մասը, գարու՝ քառասուներորդ մասը, գինու և ճարպի՝ քսաներորդ մասը: Իսկ Հայաստանի հյուպոդեկտները թող վերցնեն գարու և ցորենի քառասուներորդ մասը, իսկ գինու և ճարպի՝ տասնհինգերորդ մասը:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ Գ

«ՎԱՍԻԼԻԿԱՆԵՐԻ» ՓՈՔՐ ՍԻՆՈՊՍԻՍԸ ԲՅՈՒՋԱՆԴԱԿԱՆ
ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐՈՒՄ ԱՊՐՈՂ ՀԱՅԵՐԻ
ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ՝

«Հայերը պարտավոր են ամեն ինչում հետևել հոռմայեցիների օրենքներին՝ Դրա տակ ենթադրվում է, որ նրանք հետևում են [բացի աշխարհիկ օրենքներից], նաև դավանաբանական [սահմանումներին]: Եթե չեն ուզում, ապա եկեղեցական հարցերում թող գործեն իրենց ազգային կարգի համաձայն, իսկ այս օրենքը թող տարածվի նրանց քաղաքացիական դրության վրա միայն»:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ Դ

«ՏԵՐ ՆԻԿԵՓՈՐ ԿԱՅՍԵՐ [ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ]
ՄԱՍՆԱԿԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄ՝ [ՄՂԵԼՈՒ] ՄԱՍԻՆ՝»

Ն Ե Ր ա ծ ու թ յ ու ն

Մենք ցանկանում ենք հաղորդել մասնակի պատերազմ մղելու եղանակը. թեև ներկայումս դրա, այդ եղանակի, անհրաժեշտությունը արևելյան շրջանների համար չի ղգացվում (Քրիստոսը, մեր ճշմարիտ աստվածը, Իսմայելի որդիների¹¹ մեր դեմ ուղղած ուժն ու կարողությունը շատ է թուլացրել և նրանց արշավանքները սանձել): Մենք ցանկացանք այն գրավոր ներկայացնել, որպեսզի ժամանակը մոռացության չտա այն, որպեսզի [ապագա սերունդները] տեղյակ լինեն նրա օգտակարության մասին և երբ

ապագայում քրիստոնյաներին այն պետք զա, և՛ նրան դիմողները, և՛ ողջ ժողովուրդը պատրաստի լավ օգնական ունենան: Մենք այդ [եղանակի] մասին գիտենք ոչ միայն լսածից: Մենք փորձով էլ ենք դրան ճանաչել, նախ աշակերտելով նրանց, ովքեր, այսպես ասած, հորինեցին այդ եղանակը, ապա նաև անձամբ օգտագործելով այն՝ մեր ուժերի ներածի շափով փորձառություն ձեռք բերելով: Այդ եղանակի օգտակարությունն այն է, որ դրան դիմողները փոքրաթիվ մարտիկներով հսկայական և արժանահիշատակ մեծագործություններ կատարեցին: Այն, ինչ ի վիճակի չեղավ գլուխ բերել հոռմայեցիների ողջ բանակը, (խոսքը կիլիկեցիների և խամբդայի¹² հզորության գազաթնակետի ժամանակի մասին է), հաճախ ամենահմուտ զորավարներից մեկը, թշնամիների դեմ խոհեմություն և փորձառություն հանդես բերելով, խելացիորեն տնօրինելով գործերը և դիմելով ռազմավարական արվեստի օգնության, լուկ իր բանակաթեմի ղորքով գլուխ բերեց: Այդ բանն ընդգծելով մենք չենք ուզում ասել, որ փոքրաքանակ [ղորքը] ավելի մարտունակ է, քան մեծաքանակը, ոչ էլ այն, թե մենք ռազմավարական արվեստի մյուս բոլոր եղանակներից այս մեկն ենք ամենից բարձր դասում, այլ [սոսկ այն], որ այդ եղանակը ամենահմուտ զորավարների ձեռքում լավագույն օգնականը դարձավ: [Ուզում ենք ասել], որ այն դեպքում, երբ հնարավորություն չկա թշնամիներին ընդդիմակայել ճակատ առ ճակատ, այդ եղանակին դիմելով կարելի է իրենց էլ, իրենց ենթակա շրջաններն էլ անվնաս պահել: Ինչքան գիտեմ, այդ [եղանակը], որ միանգամայն մոռացության էր տրվել, կատարելապես կյանքի կոչեց և բարեփոխեց երանելի կեսար Վարդասը¹³: (Ես չեմ ուզում այստեղ մեկ առ մեկ թվել հին զորավարներին, այլ կանգ եմ առնում միայն բոլորին հայտնի, կամ մեր ժամանակներում ապրածների վրա): Նա Տարսոնին¹⁴ հարևան բանակաթեմերի զորավար լինելով, ինչպես նաև Կապադովկիայի և Անատոլիկոնի, բազում վերքեր հասցրեց տարսոնցիների և կիլիկեցիների զորքերին և նրանց դեմ մեծամեծ հաղթանակներ տարավ: Ահա նրանից սովորելով այդ եղանակը, որոշ փորձ էլ մե՛նք ձեռք բերեցինք: Պատերիկ Կոստանդինը ևս, մականունը Մելեինոս¹⁵, որ երկար տևողությամբ Կապադովկիայի զորավար էր, [այդ եղանակի] օգնությամբ բազում սխրագործություններ կատարեց: Նրանց թվում և Նիկևիորը¹⁶, երանելի կայսրը, որ հմտորեն օգտվեց այդ [եղանակից]: Ո՛ր [բանակաթեմի] զորավար էլ նա շնչանակվեց, դիմելով այդ

[եղանակին] գովելի բազում մեծագործություններ կատարեց, այսպես ասած բյուրավոր անգամ թշնամիներին փախուստի մատնեց, ջարդեց նրանց մեծամեծ գորաբանակները: Նրա սխրագործությունները, որ շատ շատ էին և հանրահայտ, երբ նա դեռ զորավար էր, գրի շանվեցին մեկ առ մեկ, այդ բանը մարդկանց համար տաղտկալի համարվելու պատճառով, բայց նա սովորած այդ դյուրին եղանակը գրավոր ներկայացրեց՝ հասարակաց օգտի համար, [նշելով], թե ինչպե՞ս պետք է օգտվել նրանից: Նա ինձ հանձնարարեց¹⁷, ինչքան հնարավոր է ճշգրիտ կերպով այդ մասին գրել և հաղորդել սերունդներին, ոչ միայն այն, ինչ վերաբերում է Արևելքին, ապա և Արևմուտքի համար օգտաբեր դարձածը, որովհետև այնտեղ մենք բազում ռազմավարական հաջողություններ ենք ձեռք բերել, և մեր կարողության չափ՝ փորձառություն: [Արևմուտքի] մասին ավելի հանգամանորեն մի այլ տեղում կասվի: Մեր նպատակը այստեղ՝ մյուսի՝ [Արևելքի] վրա կանգ առնելն է: Ահա նրա պատգամը պահպանելով, աջակցություն մեզ աստուծո շնորհքի, որ ամեն մի բարի գործին նեցուկ է կանգնում, այսպես եմ սկսում շարադրանքը:

Գ լ ու խ Ա. Վիգլաների¹⁸ մասին, և այն մասին, թե նրանք իրարից ինչքան հեռավորության վրա պետք է գտնվեն

Նրանք, ովքեր ստանձնում են մեծ և սահմանամերձ բանակաթեմերի հոգացողությունը, ովքեր իրենց իրավասության տակ ունեն կլեյսուրներ, պետք է ամեն միջոցով և պատրաստակամությամբ, աշալրջորեն հոգ ու ջանք թափեն, աշխատեն, որպեսզի հոռմեական շրջանները թշնամիների հարձակումներից անվնաս և անվտանգ պահեն՝ ճանապարհներին ամենայն ուշադրությամբ հսկող հաղթանդամ և հմուտ վիդլատորներ¹⁹ նշանակելով: Եթե կան թշնամիների երկիրը սահմանագատող բարձրաբերձ և դժվարանցանելի լեռներ, ապա պետք է վիզլաները նրանց վրա տեղադրել: Վիզլատորների կայանները պետք է գտնվեն իրարից երեք կամ չորս մղոն հեռավորության վրա: Երբ նրանք նկատեն թշնամիների ներխուժում, պետք է փութանակի դիմեն մյուս կայանը և իրենց տեսածը հայտնեն, նրանք էլ իրենց հերթին պետք է շատ շտապ կարգով դիմեն մյուս կայանը: Ահա այսպես հաջորդականությամբ պետք է իմաց տալ հարթավայրում գտնվող հեծելազորային կայաններին, որոնք տեղեկացնում են զորավարին այլադ-

գիտերի հարձակման մասին: [Վիզլատորները] ճանապարհների վրա են հսկում տասնհինգ օր, իրենց հետ բերելով այդքան օրվա անհրաժեշտ պարեն: Ապա գալիս են նրանք, ովքեր պետք է առաջիններին փոխարինեն, որոնց արխոնտները պետք է հմտությամբ հավաքագրեն և նախապատրաստեն, ուղարկեն խստորեն սահմանված քանակի համաձայն և ոչ պակաս, չպետք է թույլ տալ, որ նրանք տանր մնան՝ շարաշահության նպատակով: Վիզլատորների պարտականությունն է իմանալ, թե թշնամիների դեմ որտե՞ղ է հարմար ամրություններ կառուցել, որտե՞ղ կա մշտական ջուր կամ հարթ տեղանք: Ուրիշները պետք է իմանան, թե որտե՞ղ է ճանապարհը նեղանում, ուրիշները, թե որտե՞ղ կա դժվարանցանելի գետ: Եթե այդ բոլորի վրա նրանք լավ հսկեն, ասլա թշնամիները չեն կարողանա թաքուն կերպով ներխուժել: Ապա պետք է [վիզլատորներին] վերահսկող վստահելի և փորձառու մարդկանց ուղարկել [ստուգելու], արդյո՞ք լավ և աշալրջությամբ պահպանում են իրենց կայանները, թե ո՛չ: [Փոխարինվելու] դեպքում վիզլատորները պետք է բոլորը հեռանան, ինչքան որ հաստատվել էին, և ոչ պակաս: Նրանք պետք չէ լքեն իրենց կայանները, որտեղ որ հաստատվել են ճանապարհներին հսկելու և պահպանելու համար: Նրանք իրենց կայաններում պետք չէ [որոշված] ժամանակից ավելի մնան, այլ պետք է որ [անընդհատ] փոխեն իրենց տեղերը, ուրիշ տեղ գնան, որովհետև եթե երկար ժամանակ նույն վայրում մնան, կնկատվեն թշնամիների կողմից և հեշտությամբ նրանց ձեռքը կընկնեն:

Գ Լ ու խ Բ. Կամիևովիգլխաճեղի²⁰ և հետախույզների մասին

Կամիևովիզլատորները անհրաժեշտ են և օգտամատույց: Զորավարը պետք է շատ մեծ ուշադրություն բեռնի նրանց վրա և կամիևովիգլխաները հաստատի կարևոր տեղերում, որպեսզի երբ թշնամիների տեղաշարժում լինի, վիզլատորները կամիևովիգլխաների միջոցով այդ մասին իմանան, որով և ինքը՝ զորավարը նախօրոք տեղյակ կլինի թշնամիների հարձակման մասին, ասլա և այն, թե նրանք ո՞ր ճանապարհով են որոշել շարժվելու: [Կամիևովիզլատորները] և էքսպիլատորները²¹ գյուղերի [բնակչությանը] այդ մասին տեղյակ պահելով, վերջինիս հնարավորություն են տալիս իր անասուններով հանդերձ ապաստանելու ամրություններում: Արմենիական բանակաթեմերի սահմանամերձ

վայրերում, հայերի վիզլաներում, պետք է պահպանել դեռ հնույ հաստատված կարգը, քանի որ հայերը վիզլատորների պարտականությունները վատ են կատարում և անհուսալի: Այն է, պետք է ընտրել և հավաքագրել բանիմաց մարդկանց, նրանց տալ ամսական ռոճիկ՝ զինվորներին հասանելիքից, որի դիմաց վերջիններս պարտավոր էին վիզլաներում ծառայել: Նրանց պետք է ամեն ամիս տալ նաև սահմանված ուտեստը: [Կամիսնովի դիտարկումներին] անհրաժեշտ է ամիսը մեկ փոխել և նրանց միջոցով ապահովաբար հսկել թշնամիների ներխուժման ճանապարհները: Բայց քանի որ նրանք ռոճիկ և ուտեստ ստանալով հանդերձ, լինելով հայեր, վատ են կատարում վիզլատորների պարտականությունները, պետք է [թշնամու] զորքերի տեղաշարժումների մասին իմանալ այնտեղ ուղարկվող հետախույզներից: Պետք է քաջարի տրապեզիտներ²² ընտրել, որոնց հայերը տասինարիոս²³ են անվանում, և ցուցակագրել, նրանց վրա ղեկավար նշանակել այնպիսի մարդկանց, ովքեր աչքի են ընկնում իրենց արիությանը: Ճանապարհների և Ասորիքի շրջանների քաջատեղյակությունը: Նրանց պետք է անընդհատ թշնամու երկիրը ուղարկել, որպեսզի քայքայիչ և վնասարարական գործունեություն ծավալեն, եթե ադբանն իրենց հաջողվի, ապա պետք է նաև թշնամիներից ոմանց բռնեն և զորավարի մոտ բերեն, որպեսզի վերջինս նրանց միջոցով իմանա թշնամիների տեղաշարժումների և ծրագրերի մասին:

Գլուխ է. [Թշնամու] զորքի համակենտրոնացման և տեղաշարժման մասին, առևտրականների մուտքը քույլատրելու և հետախուզելու մասին

[Թշնամու] մեծ զորքերի համակենտրոնացումը սովորաբար տեղի է ունենում օգոստոս ամսին, այն ժամանակ, երբ Եգիպտոսից, Պաղեստինից, Փյունիկեից և Կույե Ասորիքից բազմությունները բարձրանում են Կիլիկիա, Անտիոքի շրջանները, Հալեպ և իրենց հետ վերցնելով արաբներին, սեպտեմբեր ամսին ներխուժում են հռոմայեցիների երկիրը: [Զորավարը], լսելով թշնամիների մեծ զորքի նախապատրաստությունների, տեղաշարժման և համակենտրոնացման մասին, պետք է տրապեզիտներին, այն է, տասինակիաները ավելի հաճախակի ուղարկի, ինչպես նաև հմուտ և վստահելի բաղում հետախույզների: Պետք է նաև առևտրականների մուտքը թույլատրել, մեր սահմաններին մոտ գտնվող բեր-

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

դերի ամիրաններին բարեկամութիւն ձեռքնել, նրանց նամակ գրել և նրանց մոտ նվերներով մարդկանց ուղարկել: Այսպիսի բազմատեսակ աղբյուրներից հնարավոր կլինի փշգրտել իմանալ թշնամիների նպատակների և ծրագրերի մասին, իմանալ համակենտրոնացվող զորքերի (ձիավոր թե հետևակ) քանակի մասին, նրանց հրամանատարների մասին, և թե ո՞ր շրջաններն են որոշել ներխուժել: [Զորավարը] տեղեկանալով [թշնամու] բանակի ճամփա ընկնելու մասին, նրա Ռոմանիա²¹ ներխուժելու ճանապարհի մասին, հավաքում է բոլոր զորքերը և ուղարկում սահմանները: Նա շատ փորձառու մի սուրմարիսի, կամ էլ բարձրաստիճան և հեղինակավոր հրամանատարներից որևէ մեկին ընտիր հեծյալներով ուղարկում է ընդդիմակալելու թշնամիներին, նախքան վերջիններս ներխուժեն մեր շրջանները: Նրանք պետք է հետապնդեն, հետևեն թշնամիներին և նրանց շարժումների մասին զորավարին տեղյակ պահեն:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ Ե

ՆԻԿԵՓՈՐ ԿԱՅՍԵՐ ՆՈՎԵԼԼԱՆ
ՀԱՅ ԶԻՆՎՈՐՆԵՐԻ ՀՈՂԵՐԻ ԵՎ ՄԱՐԴԱՍՊԱՆՆԵՐԻ ՎԵՐՍԲԵՐՅԱԼ²⁵
(Հրապարակված 963—969 թթ. միջև)

«[Նիկեփորի] նովելլան հայերի և ալոց,
ինչպես և մարդասպանության զանցանք թույլ տվողների
վերաբերյալ»

Ա. Եթե հայ զինվորներից [ստրատիոտներից] ոմանք, ովքեր հեռացել են [իրենց հողերից] և երեք տարի անցկացրել այլ տեղում, և վերադառնալով, իրենց հողերը գտել են ի պահ տրված ուրիշի, որպես պարգև տրված այլ՝ աչքի ընկած զինվորների [ստրատիոտների], բանակաթեմային և տաճատաշին արխոնտների, սխրանքներ կատարած զորավարների, կամ էլ [վերջապես] ուրիշ ոմանց՝ հանրագուտ օգտագործման նպատակներով, հրամայում ենք. երեք տարին լրանալուց հետո վերադարձող հայ զինվորներն իրավունք չունեն պահանջելու և ստանալու այդպիսի հողերը: Որովհետև եթե հայոց անկայուն (ἄστατος) և անվերջ թափառել սիրող (πελάγιας) բնավորությունը այսպիսի օրենսդրու-

թյամբ չսանձվի, և նրանք իրավունք ունենան այլ տեղ գնալ ու բնակվել, ապա նորից վերադառնալով, հեշտությամբ տիրել [իրենց] հողերին, ապա ողջ հայությունը կշքանա: Դրա համար պետք է, ինչպես ասվեց, եթե եռամյա ժամկետը լրացել է և հեռացած հայերը չեն վերադարձել, ապա ինչպես ասվեց, նրանց [հողերը] թող ի պահ տրվեն ուրիշներին, որպես մրցանակ՝ սըխրանքներ գործած զինվորներին: [Բայց] եթե այդպիսի հայկական հողերից, ինչպես գրեցիր, տրվել են լակապեի²⁶ կայսերական վանքին, կամ բաժին են հանվել որևէ կուրատորայի²⁷, կամ էլ տրվել են որևէ մեկին՝ ոչ [նրա] կատարած ինչ-որ հանրագուտ ծառայության համար, այլ պարզապես ծանոթության կարգով, ապա այդ [հողերի] ժառանգորդները ոչ թե եռամյա, այլ և երեսունամյա ժամկետը լրանալուց առաջ էլ եթե վերադառնան, իրավունք ունեն վերստանալու իրենց սեփականությունը: Այդ [հողերը], ինչպես ասվեց, ծանոթությամբ ստացողները, եթե նույնիսկ էպոպտների լիբելներ²⁸ կամ խրիսովուլներ ներկայացնեն, հրամայում ենք այդ բոլորը նկատի չառնել: Մենք կամենում ենք, որ զինվորների ժառանգորդները վերստանան իրենց հողերը: Եթե ոմանք [այդ հողերի] դիմաց փոխհատուցում են տվել, ապա զինվորները թող ստանան իրենց պատկանողը, իսկ տվողներն էլ թող դատարանով պահանջեն իրենց տվածը: Եթե [վերջիններս] այդ [հողերի] վրա բարեփոխություններ են կատարել, և նրանց արածը ճոխության ու շքեղության համար չէ, այլ պիտանի է, օրինակի համար այգիների տնկում, աղացների, հարդանոցների, տների և այլնի կառուցում՝ կատարված զինվորներին վայել պարգուծությամբ, իրենց հողերը վերստացողները պետք է այդպիսիների համապատասխան արժեքը վճարեն: Եթե այդ [կառույցները] զեղադարդալի են և ոչ կիրառական նշանակություն ունեն, ապա կառուցողները նրանց նյութական մասնատանալով պետք է հեռանան: Այն հայերը, ովքեր Ասորիք²⁹ են փախստակ եղել, ոչ թե երեք տարին չլրացած, այլ նույնիսկ մեկ տարին լրանալուց առաջ էլ եթե վերադառնան, չեն կարող վերստանալ իրենց հողերը, նրանք պետք է ղրկվեն իրենց տիրույթից և դա թող իրենց պատիժը լինի: Բոլոր դեպքերում այդ վերադարձողների մասին պետք է հոգալ՝ այլ հողեր տրամադրելով:

Բ. Մարդասպանության զանցանք թույլ տվողներին պարտավոր են, ոճրագործություն կատարողին օրենքով սահմանված պատիժը տալ, բայց նրա զինվորական հողը չպետք է տաս սպան-

վողի երեխաներին կամ ազգականներին՝ ի փոխհատուցումն: Վերջիններս պետք է որպես փոխհատուցում ստանան շարժական գույք: Անշարժ ունեցվածքը պետք է պահպանել զորքն համալրելու համար: Եթե շարժական գույք չկա, ապա սպանողի ժառանգները պետք է անհրաժեշտ փոխհատուցումը տան սպանվողի ժառանգներին. չպետք է թույլ տալ, որ [սպանողի] զինվորական հոգերը օտարացվեն: Եթե սպանողի ընտանիքի բոլոր անդամներն են մեղսակից ոճրին, նրանցից յուրաքանչյուրը թող կրի օրենքի սահմանած պատիժը, իսկ զինվորական հոգերը, ինչպես բազմիցս ասվեց, չպետք է օտարացվեն: Եթե և ոչ մի ժառանգ չի մնացել, որ կցանկանար զինվորական ծառայության մեջ մըտնել, մի ուրիշը ստանալով այդ հոգերը, թող ծառայի [բանակում]»:

